

'Deli' Üzerine

Nezih Kuleyn

Deli sözcüğü üzerine konuşalım istedim sizinle hani '**deliye her gün bayram**' ya da '**delidir ne yapsa yeridir**' diye dilimizden düşürmediğimiz deyimleri ve atasözlerini bize bırakan sözcükten.

Deli orijinal bir sözcük Türkçe dışında neredeyse ona yakın dilde kendine yaşam bulmuş ve bu yaşamını sürdürmeye devam ediyor. Tabii ki sadece deli değil deliden türetilmiş bir çok sözcük de geçmişte Osmanlı coğrafyası içinde yaşamış ülkelerin dillerinde varlığını sürdürmektedir.

Türkçemizden tüm dünya dillerine geçmiş 11 000 den fazla sözcük olduğu kabul edilmektedir.

Türkler Karadeniz'in kuzeyinde kurdukları Altınordu Devleti ile 300 yıl boyunca hem Rusya hem de kuzey batı Avrupa topraklarında hüküm sürdüler, onlardan önce de Hunlar hüküm sürmüşlerdi. Uzun süre Desti Kıpçak diyarı olarak anılan bu bölge de Türkçenin Kıpçak lehçesi yayıldı ve kullanıldı.

Karadeniz'in güneyinde kurulan Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın yarısından fazlasında 500 yıldan fazla hüküm sürdü. Türkçe uzun bir süre bu coğrafyadaki ülkelerde en yaygın kullanılan dil oldu. Örneğin Osmanlıda bir ağırlık ölçüsü olan **okka** bugün on üç dilde halen yaşamını eski bir ağırlık birimi anlamında sürdürmektedir.

Bugün Romanya ya da Bulgaristan'a gittiğinizde insanlar size bildikleri Türkçe sözleri belirtmek için yanınıza gelip **kapı, pencere, tava, tencere** diye akıllarına ilk gelen sözcükleri söylemeye başlarlar.

Bugün Sırpça'da geçmişten gelen Türkçe sözcükleri temizleme çalışması büyük bir yoğunlukla sürmüş ve 13 000 Türkçe sözcük yerine sözcük koyma çalışması sonuçlanmış ve anlaşılmıştır ki 4 000 sözcük artık yerine yenisi konulamayacağı için varlığını sürdürecektir. Örneğin bugün Sırpça da **meşdan** sözcüğünün karşılığı yine **meşdandır** ve bunu değiştirmek anlamlı bir şey olmamaktadır. Bulgarlar hanımeline 'anımeli' demekte ve geniş halk kesimleri bu çiçek adının Bulgarca olduğunu zannetmektedir.

Örneğimize geçelim Deli sözcüğüne

Dede Korkut Hikayelerinin en önemli kahramanlarından biridir Dede Dumrul. Akli dengesi bozulmuş insanlara verilen bu adın Türkçede özel bir önemi de vardır. Yergi anlamında '**delidir ne yapsa yeridir**' de olduğu gibi kullanılırken diğer yandan '**atın iyisine doru yiğidin iyisine deli derler**' biçiminde övgü için kullanımına rastlanmaktadır. Coşkun ve azgın biçiminde de kullanımı vardır. '**Gelin karşıdan karşıya geçmeye çalışırken kendisini Kızılıрмаğın deli sularına kapırdı**' cümlesindeki kullanım bunu göstermektedir.

Osmanlı ordusunda tanımlı olmayan bir sınıf asker de deliler olarak adlandırılıyorlardı. Bunlar meydan savaşlarında bir düzene bağlı olmadan karşı safları yıpratmak amacıyla kurulmuş atlı ve savaş esnasında özel bir rol üslenmiş düzensiz birliklerdi.

Osmanlı Deliler Birliği.

Osmanlı ordusunda tanımlı olmayan bir sınıf asker de deliler olarak adlandırılıyorlardı. Bunlar meydan savaşlarında bir düzene bağlı olmadan karşı safları yıpratmak amacıyla kurulmuş atlı ve savaş esnasında özel bir rol üslenmiş düzensiz birliklerdi.

Bütün Bunları deli sözcüğünü diğer dillerdeki örneklerle karşımıza çıkacağı için anlatıyorum.

Araplar **deliyi** ve **delikanlıyı** aynen bizdeki anlamları ile kullanıyorlar ama delibaşın onlardaki karşılığı cesur savaşçı.

Bizde delikanlı aşık olma çağındaki insanlardır. Burada Yıldız Tilbe'nin o ah delikanlım diye söylediği şarkının sözlerinin son bölümünü hatırlayalım isterseniz. Kalbim duraksız haykırışlarda Ne yapsan ayrılamam senden asla

Hafife alma, aşk vurur insana

Bu kadar kolay sanma, ah delikanlım.

Benim bir arkadaşımın soyadı Delibaşı idi ama o bunun yanlış olduğunu aslının Delilbaşı olduğunu iddia ederdi. Delibaşı Osmanlı'da deliler bölüğünün başı anlamına gelen bir askeri terimdi, arkadaşım bunu bilmediği için böyle konuştuğunu düşünmekteyim.

Delibaş sözcüğü Rusça'da da var; sözcüğü hem cesur savaşçı anlamında kullanılıyor hem de atlı asker ve yağmacı anlamında. Kurtuluş savaşımız sırasında ortaya çıkan Delibaş isyanı milli kuvvetlerimiz tarafından bastırılmıştı.

Macarlar deli için **delia** sözcüğünü kullanmaktalar ama **deli basa** ve **deli pasa** gibi sözcükler var bir asker sınıfının başı olarak kullanılmakta tarihten gelen bu deliler sınıfının bir yansıması olarak düşünmekteyim.

Romenlerde çok değişik bir durum söz konusu onlar deliyi bir yandan bizdeki delikanlı anlamında kullanırken diğer yandan da yakışıklı anlamında da kullanmaktalar. Deli aynı zamanda belirli nitelikteki bir tür askere verilen ad bir diğer kullanım da **deli başa** bu elli kişilik bir müfreze komutanına verilen rütbe. Bizde huysuz anlamına gelen **delişmen** diye bir sözcük vardır ona Romenler **talaşman** demekteler.

Bulgarlarda da benzer bir durum var. Deli, akılsız, gözü pek, korkusuz, kahraman, yiğit kişilere **deliya** diyorlar. Bizdeki **deli dolu** onlarda da var neşeli şen insanlara aynen bizim gibi sesleniyorlar. Delice diyorlar asi ve zorba nitelikleri ön planda olan insanlara. Kuzeyden esen rüzgara **deli poyraz**, yağmurdan önceki rüzgara ise **deliburan** diyorlar. Tembel haylaz ve yaramazlara ise **delişmen**. **Deli otu** da halen kullanılmakta Bulgarca'da.

Sırpçada da **deliya** bizim Osmanlıdaki deliler sınıfı için kullanılan sözcüğün günümüze kadar sürmesi biçiminde. Ama aynı zamanda serseri anlamına da geliyor. **Delibaşa** sözcüğü ise hem delilerin başı hem de en cesur kimse anlamında Sırpçada da varlığını sürdürmeye devam ediyor.

Arnavutlar deli sözcüğünü delikanlı, erkek çocuk, korkusuz ve yürekli anlamında kullanmaktadırlar.

Yunanca da **deliş** ve **delides** olarak hala kullanılmakta olan iki sözcük var. Bunlardan **deliş** bizim de kullandığımız anlamda **deli**. **Delides** ise daha önce söz ettiğim atlılardan oluşan ve kendilerine deliler adını veren askeri birliği tanımlamak için kullanılmakta. Bizde korkusuz heyecanlı kişiler için kullanılan **deli fişek** diye bir söz vardır bu hala Yunanca da **delifisekis** olarak yaşamını sürdürmeye devam ediyor. **Delipaşis** diye de bir sözcük var zalim anlamında kullanılmakta.

Yunanlılarda **delikanlı** sözünün karşılığı hala **delikalis**.

Elazığ yöresinin ünlü folklor oyununun adı ise **delilodur**.

Deli adı ile başlayan çok sayıda yerleşim yerimiz vardır. Ankara Samsun yolu üzerindeki Delice ilçesi bunlardan bir tanesi.

Deli ile ürettiğimiz deyimler toplumsal yaşantımızda çok önemli bir yer tutar.

Anlamsız tutarsız bir biçimde konuşmalara verdiğimiz genel ad **deli saçmasıdır**.

Düşünmeden aklına geleni yapanlar için kullandığımız deyimlerden birisi **deli dolu**'dur.

Deli Fişek deriz delicesine işler yapan biraz da atak olan insanlara.

Birbiri ile uyumsuz ev eşyaları ya da kıyafetler için kullandığımız deyim **deli kızın çeyizidir**.

Delice davranışlar gösteren daha çok da şımarıklık yapan kızlar için kullanılan bir deyimimizdir **Deli Raziye**. Delice davranan kızları anlatmak amacıyla yapılmış olan son Türk filmlerinden bir tanesi de hepimizin bildiği **Delihadır**.

Yeni gördüğü her şeye şaşkınlıkla bakana **Ağzı açık ayran delisi** deriz.

Bazen düşünmeden yapılan davranışların düşüne taşına yapılan davranışlara göre daha az etkin olduğunu anlattığımız atasözlerimiz vardır. **Akıllı düşününceye kadar deli çocuğunu (oğlunu) everir** de deriz, **akıllı köprü arayınca dek deli suyu geçer** de deriz.

Her kişinin değişmeyen bir özelliği olduğunu anlatmak için kullandığımız bir atasözümüz vardır. **Taş ne kadar ısınırsa deli de o kadar uslanır** deriz.

Acayp biçimde süslenerek gezen kadınlar için kullanılan sözcüklerden biride **deli saraylı**'dır.

Bazen birilerinin işine gelir deli gibi gözükmek o tür insanlar için **deliliğe vurdu** deriz.

Delinin eline değnek vermek deriz kötülük yapma olasılığı olan insanlara yeni bir olanak sunmaya.

Bir şeyi çıldırması sevmeyi **o şeyin delisi olmak** olarak tanımlarız.

Atasözlerimiz de oldukça fazladır.

En yaygın olarak kullandıklarımızdan birisidir **Deli deliyi görünce sopasını saklarmış** atasözümüz. Saldırganların kendisi gibi birine rastladıklarındaki ruh halini anlatır bize.

Deliye her gün bayram da neredeyse dilimize pelesenk olmuştur.

Deli Deliden İmam ölüden hoşlanır diye bir atasözümüz vardır. Bu atasözümüz insanların ya kendine benzeyen kişilerden ya da menfaatleri olan kişilerden hoşlandıklarını anlatır bize. **Deli deli akını bura bura tkarlar** diye bir atasözümüz vardır aşırı davranışları olanları toplumun zorla yola getirebileceğini anlatır bize.

Deliden al haberi diye bir atasözümüz vardır deli insanların hangi sözü söyleyip hangisini söylemek gerektiğini bilmedikleri için uluorta her şeyi her yerde konuşmalarını anlatan ve bu nedenle de saklı gizli şeylerin ortaya çıkabileceğini belirten bir atasözümüzdür

Deliden al haberi diye bir atasözümüz vardır deli insanların hangi sözü söyleyip hangisini söylemek gerektiğini bilmedikleri için uluorta her şeyi her yerde konuşmalarını anlatan ve bu nedenle de saklı gizli şeylerin ortaya çıkabileceğini belirten bir atasözümüzdür.

Deli düşmanın olacağına akıllı dostun olsun da deriz. **Deli ile çıkma yola başına gelir bela** da.

Deliye bal tattırmışlar çarşıda katran bırakmamış diye bir atasözümüz de vardır. Akıllı kıt kişiler bir şeyi beğendiklerinde ona benzeyen şeylerin hepsine eğilim duydıklarını anlatan bir atasözümüzdür.

Delilik ya da deli kavramı Türk ve Dünya edebiyatında önemli bir yer tutar. Erasmus'un o ünlü eserinin adı '**Deliliğe Övgü**'dür. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın '**Ben Deli miyim**' adı ile yayınlanmış bir kitabı, Aziz Nesinin '**100 Liraya Bir Deli**', '**Damda Deli Var**', '**Adamı Zorla Deli Ederler**' adıyla bir çok eseri vardır. Atila İlhan'ın bir kitabının adı da **Batının Deli Gömleği**'dir. Yeri gelmişken birazda deli gömleğinden söz edelim bildiğiniz gibi deli gömleği ters gömlek gibidir. Giyen insan hiçbir zaman kollarını hareket ettiremez. Çıldırma noktasına varmış delilere giydirilen bir gömlektir delinin hem kendisine hem de başka birine zarar vermesini önler ama hiçbir yere kıvıldaşamazsınız. Bir insana giydirilmiş bir deli gömleği o insanın hareketlerinin büyük bölümünü yapamaması anlamına gelir. Sevdiğimiz insana büyük bir tutku ile bağlı olmaya delicesine aşık olmak diye anlatırız.

Ümit Yaşar Oğuzcan'ın Deliler adlı ünlü şiirinden delileri anlatan dördüncü ve beşinci bölümü aktararak yazımı bitirmek isterim şöyle diyor büyük ozan.

Dördüncü deli bir eski zengin
Düşmüş, namerde muhtaç olmuş
Bir dilim ekmek için
Hala rüyasını görür geçen zamanların
Sekiz silindirli otomobillerin
Dağ gibi apartmanların

Beşinci deli akli başında
Besbelli hayli dirsek çürütmüş
Büyük ümitler peşinde
Deli demeğe bin şahit ister
Beğenmemiş gidişini dünyanın
Deli demişler.